

TA'LIM TIZIMIDA KASBGA YO'NALTIRISH ISHLARINI SAMARALI TASHKIL ETISH

Bozarova Dilafruz Nizamidinovna

Samarqand viloyati Paxtachi tumani 14-maktab psixologi

Xalikova Umida To'g'aynazarovna

Samarqand viloyati Paxtachi tumani 25-maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada ta'lim tizimida kasbga yo'naltirish ishlarini samarali tashkil etishning psixologik-pedagogik asoslari yoritilgan. O'quvchilarning kasbiy qiziqishlari, qobiliyatlari va moyilliklarini aniqlash, ularni ongli ravishda kasb tanlashga tayyorlash hamda kasbiy o'zini anglash jarayonida maktab, oila va psixolog hamkorligining ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: kasbga yo'naltirish, kasb tanlash, kasbiy qiziqish, kasbiy o'zini anglash, qobiliyat, motivatsiya, psixologik diagnostika, maktab psixologi, mehnat bozori, kasbiy rivojlanish.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimida yoshlarni kelajak hayotga tayyorlash va ularda ongli kasb tanlash ko'nikmalarini shakllantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyoti, texnologik rivojlanish va mehnat bozoridagi o'zgarishlar yoshlarning kasb tanlash jarayoniga yangicha yondashuvni talab etmoqda. Shu sababli kasbga yo'naltirish ishlari o'quvchilarning individual xususiyatlari, qiziqishlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda tizimli ravishda tashkil etilishi zarur.

Kasbga yo'naltirish – bu o'quvchilarning qobiliyatlari, moyilliklari va shaxsiy sifatlarini aniqlash hamda ularga mos kasb tanlashga ko'maklashishga qaratilgan pedagogik va psixologik faoliyatdir. Ushbu jarayonning samarali tashkil etilishi yoshlarning kelajakda o'z kasbidan qoniqish hosil qilishi va mehnat faoliyatida muvaffaqiyatga erishishiga xizmat qiladi. Kasbga yo'naltirish ishlarini samarali tashkil

etishda o'quvchilarning qobiliyat va qiziqishlarini o'rganish muhim o'rin tutadi. Har bir o'quvchi o'ziga xos psixologik va intellektual xususiyatlarga ega bo'lib, ular turli faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Psixologik diagnostika metodlari orqali o'quvchilarning kasbiy moyilliklari aniqlanib, ularga individual tavsiyalar beriladi.

Kasbiy qiziqishlarni shakllantirish maqsadida ta'lim muassasalarida turli ma'rifiy va amaliy tadbirlarni tashkil etish lozim. Kasb egalari bilan uchrashuvlar, ishlab chiqarish korxonalariga ekskursiyalar, kasblar yarmarkalari va kasbiy seminarlar o'quvchilarning kasblar haqidagi tasavvurlarini kengaytiradi. Bu esa ularda kelajak kasbiga nisbatan ongli munosabatni shakllantiradi. Kasbga yo'naltirish jarayonida maktab psixologining faoliyati alohida ahamiyat kasb etadi. Psixolog o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlari, qobiliyatlari va qiziqishlarini o'rganib, ularga kasbiy tanlov bo'yicha maslahatlar beradi. Shuningdek, kasbiy testlar, treninglar va suhbatlar orqali o'quvchilarning kasbiy o'zini anglash jarayonini qo'llab-quvvatlaydi.

Kasbiy yo'naltirish ishlarida ota-onalar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish ham muhimdir. Ota-onalar farzandlarining qiziqish va imkoniyatlarini inobatga olib, ularga mustaqil qaror qabul qilishda yordam berishlari zarur. Kasb tanlashda faqat ota-onalarning istagi emas, balki o'quvchining shaxsiy qiziqishi va salohiyati asosiy mezon bo'lishi lozim. Zamonaviy mehnat bozori sharoitida yoshlarni istiqbolli va talab yuqori bo'lgan kasblar bilan tanishtirish dolzarb vazifalardan biridir. Axborot texnologiyalari, muhandislik, tibbiyot, ta'lim, xizmat ko'rsatish va tadbirkorlik kabi sohalar bo'yicha ma'lumotlar berish o'quvchilarning kasbiy dunyoqarashini kengaytiradi.

Kasbga yo'naltirish ishlarining samaradorligi maktab, oila va jamiyat hamkorligiga bog'liq. Ushbu hamkorlik asosida tashkil etilgan tadbirlar yoshlarning kasbiy rejalashtirish ko'nikmalarini rivojlantiradi, ularda mehnatsevarlik va mas'uliyat hissini shakllantiradi.

O'qituvchi o'zi tarbiyalayotgan o'quvchilarga ta'lim berib borar ekan, shu bilan birga ularni kasb tanlashlariga ham yordam beradi. Bizga ma'lumki, maktabning kelajakda kasb tanlashga imkoniyati bo'lgan yoshlarga ta'lim berishdan iborat asosiy vazifasi -bu o'quvchilarning fan asoslarini faol, ongli, mustahkam va tizimli ravishda egallashini

ta'minlashdir. Bular asosida o'qituvchi o'quvchilarga ma'lum bir kasblarni tanlashlari uchun tavsiyalar berib boradi.

Ta'lim jarayoni ishtirokchilari bu o'qituvchi va o'quvchi hisoblanadi. Bu yerda ta'lim beruvchi pedagogni va ta'lim oluvchi o'quvchi nazarda tutiladi. Bular birgalikda ta'lim jarayoni ishtirokchilari hisoblanadi. Shuni ta'kidlash kerakki ta'lim olayotgan o'quvchi va ta'lim beruvchi o'qituvchining o'ziga xos bo'lgan psixologik xususiyatlari va jismoniy imkoniyatlari mavjud bo'ladi. Bular esa o'z navbatida ta'lim olishga o'z ta'sirini ko'rsatib boradi.

O'qituvchi ta'lim berish davomida bolalarning iqtidoridan va qobiliyati va qiziqishidan kelib chiqib, maktabdan keyingi uzluksiz ta'limni qaysi yo'nalishiga ta'lim olish uchun kirishlariga yordam beradi. Maktabdan kasbiy maslahat berish uchun o'qituvchi o'zi ham kasbiy maslahat to'g'risidagi ma'lumotga ega bo'lishi kerakligi kelib chiqadi. Kasbiy maslahat bu asosan yoshlarga kasblar haqida ilmiy asoslangan maslahat berish bo'lib, u asosan yoshlarni qobiliyati, manfaatlari, qiziqishlari, intilishlari asosida kasb tanlashlariga yordam beruvchi sohadir. Kasbiy maslahat har bir kasb haqida ma'lumotlarga ega bo'lishi shuningdek kadrlarga bo'lgan ehtiyojlar, mehnat faoliyati, kasbning ijtimoiy-iqtisoiy va sanitar-gigienik statusi, kasbga o'qitish va insonga kasb qo'yadigan talablar haqida ma'lumotga ega bo'lish kerak. Bunda inson psixik xususiyatlariga, meditsina va jismoniy ko'rsatkichlariga va kasbga mos kelmaslik to'g'risida ham ma'lumotga ega bo'lish kerak.

Kasbiy maslahat yosh davrlariga qarab, ma'lumot darajasiga qarab va unda ishtirok etayotgan o'qituvchilariga, ota-onalarining ishtirokiga qarab muvaffaqiyatli chiqadi.

O'qituvchi o'quvchilarga ta'lim berish davomida ularni kasb tanlashlariga yo'llanmalar berar ekan shuning bilan birga ularni psixologik va jismoniy salomatligi haqida ma'lumotga ega bo'lishi kerak bo'ladi. Kasb tanlovchi hisoblangan o'quvchilar o'zlarini ruhan va jismonan sog'lom ekanliklarini meditsina ko'rigidan o'tib tasdiqlashlari mumkin bo'ladi. Bundan tashqari maktab psixolog-lari va shifokorlari har doim ularni kuzatib boradilar. Psixik xususiyatlari yoshiga qarab rivojlanib borayotgan o'quvchi

o'zidagi psixologik xususiyatlarni kuzatish orqali o'zgarib borishini bilib boradi. Boladagi diqqat, sezgi, fahm-farosat, xarakter, tafakkur qilish, qobiliyat va boshqa psixologik xususiyatlar o'quvchining rivojlanib borishi bilan o'zgarib, takomillashib boradi. Ayniqsa bu o'smirlik davrida juda yaqqol ko'zga tashlanadi. O'sib borayotgan bolada jismonan o'zgarishlar ham sodir bo'lib boradi. O'quvchining jismonan imkoniyatlari ko'payadi. O'zini va jismoniy kuchini boshqarish, tanasidagi o'zgarishlarni kuzatish orqali, o'zida kattalarga o'xshash tomonlar paydo bo'lishini ko'radi. Bular esa uni psixologik jihatidan kattalardek tutishga, o'zini ma'lum bir kasbda ko'rishga intiltiradi. Umuman olganda o'quvchidagi psixologik va jismoniy tomonlar asosan uning nerv-fiziologik tomonlari bilan bog'liq bo'ladi. Insondagi yuz berayotgan psixologik va jismoniy o'zgarishlar uning miyasi bilan, psixofiziologik jarayonlar va nerv-fiziologik jarayonlar bilan uzviy bog'liq bo'ladi. Bularni o'rgangan olimlar insonni kasbiga xos tomonlarini ham ko'rsatib berganlar. Insonni jismoniy va ruhiy sog'ligini o'rgangan olimlar qatoriga I.M.Sechenov, I.P.Pavlovni ko'rsatish mumkin. Kasb bilan bog'liq masalalar ko'proq keyinchalik K.M.Gurevich nomi bilan bog'liqdir. K.M.Gurevich kasb masalasi bilan shug'ullanar ekan insondagi individual-psixologik xususiyatlarning asosida psixofiziologik jarayonlar yotishini ko'rsatib, I.P.Pavlov, B.M.Teplov olib brogan ishlarga suyanan holda tushuntirib berishga intiladi.

O'quvchilar voyaga yetib borgani sari ularning xarakteri, qiziqishlari, qadriyatlari va xulq-atvorida muayyan o'zgarishlar yuz beradi. Bu o'zgarishlar shaxsning jismoniy hamda psixologik rivojlanish jarayonlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, kasb tanlashga bo'lgan munosabatining shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Psixolog olim B.M. Teplov ta'kidlaganidek, insonning kasbiy faoliyatga bo'lgan moyilligi va tanlovi uning individual psixologik xususiyatlari bilan belgilanadi. Shaxsning qiziqishlari, e'tiqodlari, bilim darajasi, qobiliyatlari va odatlari kasb tanlash jarayonida muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Inson faoliyatining psixologik va fiziologik asoslari nerv tizimining faoliyati bilan chambarchas bog'liqdir. I.P. Pavlov tomonidan ishlab chiqilgan oliy nerv faoliyati nazariyasiga ko'ra, nerv tizimi kuchi, muvozanatliligi va harakatchanligi bilan tavsiflanadi. Ushbu xususiyatlarning o'zaro uyg'unligi natijasida insonlarda sangvinik, xolerik,

flegmatik va melanxolik temperament turlari shakllanadi. Temperament esa shaxsning faoliyat uslubi, hissiy holati va kasbiy qiziqishlariga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatadi.

Kasb tanlash masalalariga bag'ishlangan ko'plab ilmiy tadqiqotlarda shaxsning psixologik va jismoniy salomatligi alohida e'tirof etiladi. Sog'lom ruhiy va jismoniy rivojlangan o'quvchi o'z imkoniyatlarini to'g'ri baholay oladi, qiziqishlari hamda qobiliyatlariga mos kasbni ongli ravishda tanlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Pedagog va o'quvchi o'rtasidagi samarali hamkorlik ham ushbu jarayonning muvaffaqiyatli kechishiga xizmat qiladi. Har bir yosh davri inson rivojlanishining o'ziga xos bosqichi bo'lib, unda muayyan psixologik va fiziologik xususiyatlar shakllanadi. Shu sababli kasbga yo'naltirish ishlarini tashkil etishda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, ehtiyojlari va qiziqishlarini hisobga olish muhimdir. Psixologiya, pedagogika, antropologiya va tibbiyot fanlarida inson hayot davrlarini tasniflashga doir turli yondashuvlar mavjud. Masalan, qadimgi yunon olimi Pifagor inson hayotini quyidagi bosqichlarga ajratgan: shakllanish davri (0–20 yosh), yoshlik davri (20–40 yosh), yetuklik davri (40–60 yosh) va qarilik davri (60–80 yosh). Kasbiy rivojlanish masalalarini tadqiq qilgan D. Super esa kasbiy taraqqiyotning quyidagi bosqichlarini ko'rsatadi: o'sish davri (0–14 yosh), izlanish davri (15–24 yosh), kasbiy barqarorlashuv davri (25–44 yosh), kasbiy faoliyatni saqlab qolish davri va faoliyat yakuniga tayyorgarlik bosqichlari.

Kasbiy rivojlanishning yana bir muhim tasnifi E.A. Klimov tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u shaxsning kasbiy shakllanishini bir necha bosqichlarga ajratadi. Dastlabki bosqichda bolalarda turli kasblarga qiziqish va havas paydo bo'ladi. Keyinchalik kasb tanlashga oid qarorlar qabul qilish, tanlangan yo'nalishda ta'lim olish, kasbiy muhitga moslashish, malaka oshirish va mutaxassis sifatida shakllanish jarayonlari kechadi. Tajriba orttirgan sari inson o'z kasbining mohir ustasiga aylanadi, boshqalarga tajriba ulashadi va shogirdlar tayyorlash darajasiga yetadi. Kasb tanlashda o'quvchilarning jismoniy rivojlanishi, sog'lig'i, qobiliyatlari va individual imkoniyatlarini hisobga olish zarur. Shaxs o'zining psixologik xususiyatlari hamda salomatligiga mos kasbni tanlagan taqdirdagina kelajakda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi va kasbiy qoniqishga erishishi mumkin.

XULOSA

Ta'lim tizimida kasbga yo'naltirish ishlarini samarali tashkil etish yoshlarning kelajakdagi muvaffaqiyatli hayot faoliyati uchun muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarning qobiliyat va qiziqishlarini aniqlash, kasbiy motivatsiyasini rivojlantirish, zamonaviy kasblar bilan tanishtirish hamda psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash orqali ongli kasb tanlashga erishish mumkin. Maktab, oila va psixologlarning hamkorligi kasbga yo'naltirish ishlarining samaradorligini yanada oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziyev E.G'. Kasb psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
2. Klimov E.A. Psixologiya professionalnogo samoopredeleniya. – Moskva, 2004.
3. Nishonova Z.T. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent, 2019.
4. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2020.
5. Karimova V.M. Psixologiya. – Toshkent, 2019.
6. Shoumarov G'.B. Psixologik maslahat asoslari. – Toshkent, 2018.
7. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.